

ורשה תחת שלטונם של היהודים דימויים עתידיניים של ורשה בכתבי עת וברומנים אנטישמיים בפולין בשלהי המאה התשע-העשרה וראשית המאה העשרים

מלגוז'טה דומגלסקה

שבמסגרתו הופיעה גם מפה ובה דגש על "השפעתם" המובהקת של היהודים תוך התעלמות מוחלטת ממגמת ההתפתחות המואצת בערי פולין בשלהי המאה התשע-העשרה ובראשית המאה העשרים. החוקר תאודור ר' ויקס (Weeks) טוען כי גידול האוכלוסייה העירונית ברוסיה הצארית נובע בראש ובראשונה מגל העיור בממלכה, שהופיע במועד מאוחר מן התהליך המקביל במערב.³ בשנים 1863-1905 גדל מספר התושבים בוורשה מ-200,000 ל-900,000.⁴ בשלהי המאה התשע-העשרה, 33 אחוז מן האוכלוסייה הכללית הזו היו מאמינים בדת משה.⁵ באותה תקופה היה בוורשה הריכוז היהודי הגדול ביותר באירופה. מעבר לזה נראה שהעובדה שהייתה עלולה להדאיג את העיתונאים האנטישמיים הייתה נדידתם של התושבים היהודים לעבר מרכז ורשה, ובפרט השתקעותם סמוך לרבעים העתיקים וההיסטוריים Stare Miasto ו-Nowe Miasto.⁶ המאמר העצים את הדמוניזציה של היהודים והשתלח בהם באמצעות מטפורות ביולוגיות (אורגניזם הלוקה במחלת הסרטן) וצבאיות (הגנה כנגד פלישה). המסקנה הברורה הייתה שוורשה "נאכלת" על ידי "הגידול היהודי". לפיכך חדלה העיר בהדרגה להיות עיר פולנית ונעשתה יהודית, וזהו תהליך שראוי לבלום.

חברה חדשה במושקופוליס

האיום בהפיכת אתרים (ובני אדם) פולנים ליהודים לא הוגבל רק לעיתונות האנטישמית. גם סופרים בודו תרחישים עתידיניים שבהם היהודים הם האוכלוסייה השלטת בעיר הבירה. המחברים הללו, אשר פעלו בשלהי המאה התשע-העשרה וראשית העשרים, שאבו בעיקר מסייט בלהות בדיוני פרי עטו של המדינאי, הסופר והעיתונאי בן תקופת הנאורות, יוליאן אורסין נימצביץ (Niemcewicz 1758-1841). בסיפור שנכתב בשנת 1817 בשם "שנת 3333, או החלום שלא יאומן", תיאר נימצביץ בפירוט את ורשה תחת שלטונו של המלך היהודי משה השנים-עשר. הסיפור יצא לאור באין ספור מהדורות במשך השנים, ובין השאר נדפס ברולה בשנת 1909, ועליו התבססו הפנטזיות של סופרים מאוחרים יותר על פולין היהודית.⁷ הייתה זו

בשנת 1938 כתב העיתונאי הפולני הלאומני הידוע אדולף נובצ'ינסקי (Nowaczynski) מאמר שכותרתו "ורשה העתידית: עבור מי?", ובו גולל את נבואת הזעם שלו על הרכב האוכלוסייה של בירת פולין.¹ על פי תחזיתו, שהסתמכה על מידע סטטיסטי, יהיו בשנת 1940 ה"שמים" ארבעים אחוז מאוכלוסייתה של ורשה, והעיר תהיה לבירתה של "מדינה שמית". נובצ'ינסקי התייחס לטענה הידועה על "יודאו-פולוניה", שהייתה מעוגנת היטב בתודעתם של קוראיו, ונקט את עמדתו הלאומנית על ניגוד מובהק שקיים בין האינטרסים של הפולנים הנוצרים לאלה של היהודים. הנתונים שעליהם הסתמך היו מהימנים, אולם פרשנותו החדשה עלתה בקנה אחד עם הנחות היסוד של השיח האנטישמי, ולפיכך חזונו על "האיום היהודי" התמקד בערים בלבד. ורשה היא בירת פולין, ואזכור שמה היה האמצעי המושלם לשחק ברגשותיהם של הקוראים. בשנת 1938 מנו היהודים שלושים אחוז מן האוכלוסייה של פולין, ולכן אפשר היה להדגים את השפעתם הגוברת ברחבי המדינה. יתרה מזאת, הדוגמה הזו לא הייתה זרה לקוראים, שהרי הסוגיה של ההשתלטות היהודית על פולין עלתה בעבר כמה וכמה פעמים בכתביהם של עיתונאים אנטישמיים פולנים.

יותר מיובל שנים קודם לכן, בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה, התייחס יאן ילנסקי (Jelenski), עורכו של השבועון האנטישמי הפולני הראשון רולה (Rola), לסוגיית עליונותם של היהודים. ילנסקי התעקש לחשוף את המזימות הנסתרות שחרשו לכאורה היהודים מאחורי הקלעים, אשר נועדו להזיק לעם הפולני. שוב ושוב הוא דקלם את המנטרה ששוויון הזכויות, ההטמעה התרבותית וההתבוללות אינם אלא תחבולה שנועדה להקל על ניצול הפולנים בידי היהודים. ילנסקי ראה בתהליכי המודרניזציה כמו החילון, האמצעיפציה, התפתחותה של כלכלת ההון ועלייתן של התנועות הפוליטיות המודרניות, המצאות ובודות יהודיות המשמשות לקידום האינטרסים של היהודים בזירה הגלובלית. על דף השער של אחד מגיליונות רולה משנת 1911 נדפסה מפת העיר ורשה, ועליה סומנו קווי ההתפשטות היהודית ברבעים השונים כדי להתריע על העלייה בכמות הנכסים שבבעלותם.² במאמר הפרשנות

הנכרים. רק אם היהדות תשתנה יוכלו היהודים לתפוס את מקומם בין העמים, ועדיין מעמדם יהיה נחות וכפוף לאחרים. הדימוי הבדיוני של המלך היהודי הועלה שוב בדפי הגיליון הרביעי של השבועון רולה בשנת 1883, בסיפור ששמו "חלומי של דוד ודבריו לרגל ראש השנה האזרחית..."¹². מחבר הסיפור עלום השם חפץ להמחיש את התשוקה המיוחדת ליהודים לשלוט בעמים שבתוכם הם חיים. ייתכן שסיפור זה וגם יצירתו של נימצביץ שתוארה לעיל, הושפעו מן האגדה הפולנית על היהודי שאול ואל (Wahl) שהיה שליטה של פולין ללילה אחד.¹³ לפי האגדה ניסח שאול במהלך שלטונו הקצרצר צווים ותקנות מועילים ליהודים ותרם לבחירתו של זיגיסמונד השלישי וזה (Sigismund III Vasa, 1566-1632, מלך משנת 1587 עד פטירתו) רב הפעלים לכס המלכות.

גיבור הסיפור אשר פורסם בעילום שם בכתב העת רולה היה יהודי בשם דוד, השב לוורשה מארצות הברית, לשם עקר בחיפושיו אחר חיים טובים יותר. במהלך ההפלגה לאירופה נזכר דוד במולדתו הישנה ונכסף לפולין שתושביה נעשו טרף קל ליהודים (לפי התפיסה האנטישמית המקובלת). ואכן, לאחר שהוא נאלץ לעסוק בעבודה גופנית מאומצת בארצות הברית גומר דוד בלבו לשוב אל "הארץ המובטחת" האמיתית.

עלילת הסיפור מבוססת באופן כללי על היפוך תפקידים בין אדון למשרת. דוד, אשר נרדם מטלטולי הרכבת המובילה אותו לוורשה, שוקע בחלום ובו הוא שליט הארץ. בדומה למשרתי מושקופוליס ביצירתו של נימצביץ, משרתיו של דוד נושאים שמות היסטוריים. משרתו הצמוד של דוד מכונה כיאות ולדיסלב גייילו (Wladyslaw Jagiello), על שם אחד ממלכי השושלת היגיליונית. הסיפור מתרחש כביכול בשנת 2082, בארמונו של דוד בירושלים החדשה, ובעבר הרחוק של ורשה, בה היו היהודים דומיננטיים. החלום נמשך כהרף עין. דוד מקיץ למציאות כשמבקר הכרטיסים מצלצל בפעמון ומוכרי העיתונים ברחוב מציעים גיליונות של רולה, ומסיק: "מה זה משנה? זה היה רק חלום בשבילי, אבל הנכדים שלי יחוו את התפארת הזו בימי חייהם", הוא לחש לעצמו ועשה את דרכו אל רובע נלבקי (Nalewki) היהודי.¹⁴ מוסר ההשכל והלקח לקוראים הוא שרק יישומו של סדר היום האנטישמי המקודם על ידי רולה עשוי למנוע את התגשמותו של הסיוט הזה, ולא – זה עלול להפוך למציאות.

ורשה היהודית בשנת אלפיים

אזהרה זו היא גם המסר המרכזי של הרומן העתידי ורשה, שנת אלפיים מאת אנטוני סקז'ינצקי (Skrzynecki) אשר התפרסם כמה עשורים מאוחר יותר, בראשית המאה העשרים, בשבועון של ילנסקי. להבדיל משני הסיפורים הקודמים, סקז'ינצקי לא עיצב את דמות המספר שלו על רקע של חלום בלהות אלא קרץ באירוניה צינית למדי לעולם הסיאנסים של בעלי האוב, שהיו אפנתיים באותן שנים.¹⁵ ואכן, מצב העניינים בעיר הבירה של שנת אלפיים מתואר בסיפורו מפיו של מדיום החווה זאת במהלך סיאנס. בחזיונותיו רואה המדיום מיליונר גולה ששמו ג'ון ארמסטרונג פודהייצקי השב מאמריקה לעיר עם בנו ובתו. יחד עמו שב למולדתו גולה נוסף ששמו תדאוש לוביץ'. שני הנוסעים שואפים לדעת יותר על פועלם של אבות אבותיהם, אשר הוננו ורומנו על ידי יהודים במאה התשע-עשרה בדרך המוכרת מן הרעיונות האנטישמיים הטיפוסיים.

יצירתו הבדיונית הראשונה של נימצביץ, והיא הוקדשה לסוגיה היהודית וביטאה את חששותיו. הוא היה מעורב בוויכוח על הרפורמה במעמדם של היהודים, אשר ניטש ברפובליקה הפולנית בתקופת הסיים הגדול (1788-1792), ובהמשך לאחר החלוקות של פולין.⁸ נימצביץ נודע כתומך נלהב בעקרונות הנאורות ובתנועת ההשכלה היהודית. בהיותו אחד מבעלי ההשפעה בתקופתו, הוא חשש שאי עשיית רפורמות במעמדם של היהודים יוביל להתחזקות ולהתפתחותה של החברה היהודית בפולין באופנים שלהם התנגד בתוקף.⁹ התיאור דמוי החלום והמסויט של עיר הבירה, שאותה כינה "מושקופוליס", נועד להוכיח את הנקודה הזאת. אף על פי שכוונותיו היו שונות בתכלית מאלה של הבאים אחריו, סיפורו כבר מערך שלם של סטראטיפים שליליים אשר פותחו וטופחו בדורות הבאים.

כמקובל ברוב החיבורים מהסוג הזה, מעמדו של המספר ודמותו ממחישים ומגלמים את הפער בינו לבין העולם המתואר בסיפור. המספר צופה במציאות כאדם אנין טעם ומתנשא, מתוך עליונות תרבותית ומוסרית כביכול על השאר. הוא אינו חפץ להתייחס ליהודים כלל ואף בו להם. באופן העולה בקנה אחד עם משטר המעמדות המקובל, שבו האצולה שולטת בכיפה, הוא תופס את היהודים כבריות מעולם נחות משלו.

עם בואו של משה השנים-עשר לממלכה, שם לב הגיבור הראשי, המספר, להיררכיה המהופכת: מעמדם של בני האצולה הפולנית במושקופוליס נמוך באורח בולט. משמעותה של חברה חדשה שכזו כרוכה גם בשינוי של התרבות ושל סמליה החומריים, כולל הארכיטקטורה, כדי שיקלע לטעמים של השליטים החדשים. אכן, במהלך שיטוטי בסביבה שהייתה מוכרת לו, הוא מבחין בהתפוררות ובניוון הפושים באתרים ההיסטוריים של התרבות הפולנית ומדעזעזע כשהוא מגלה שארמון וילנוב (Wilanow) המפואר הפך למזקקה ומבשלת בירה. בהתאם לסטראטיפים האנטישמיים, הזוהמה וההזנחה מתגלמים לא רק במרחבה של העיר, אלא גם בתרבות (אנטי-תרבות) חיי היום-יום בה. צביונם של היחסים האנושיים מושתת על שחיתות ועל רדיפת בצע. חצר המלך מתנהלת לפי תכתיבי השליט השקוע עד צוואר בעסקים מפקפקים. אכן, כל פן מעודן של הקיום השגרת יזר ליהודים, התופסים מטבעם את המצויים בשלבים הנמוכים של הסולם האבולוציוני. הם אינם מכירים את נימוסי השולחן ולפיכך מגישה הרוזנת רחל טבעות בצל מסוכרות וגלידה בטעם שום במקום כיבוד מעודן לאורחי הנשף. הגיבור הראשי הוא זר סקרן המשוטט בעולם המסויט הזה. הוא מבקר במוסדות ממשל כמו בתי המשפט, ובמוסדות תרבותיים כמו התאטרון הלאומי היהודי, שבו מוצג מחזה ששם לצחוק את הדוגמה של הכנסייה הקתולית ולועג לה.

החקיקה במושקופוליס מבוססת על התלמוד, אך ייצוגו משובש ומוטעה בסיפור. אין תימה בכך, שהרי כל הידע של המחבר על התלמוד נשאב מעלונים ומקונטרסים אנטישמיים שנדפסו במערב אירופה.¹⁰ לפי פרשנותו המעוותת, המוסכמות המשפטיות הנובעות מן התלמוד חסרות הגיון ומגלמות בעיקר גישה פרימיטיבית או עוינת לכל מי שאינם יהודים.¹¹ החוק השבטי הזה הפך את היהודים לבריות נחשלות ללא שכל ישר. גישה זו וגם פרשנויות מאוחרות יותר, הנוגעות לפתרון הבעיה היהודית בפולין, מבוססות על הרעיון שהיהודים וכאים לשוויון זכויות כל עוד הם מקיאים מקרבם את התלמוד. התלמוד הוא המקור המכונן של הניכור היהודי ושל המוסר הכפול המאפשר להפלות את

בידי יהודים. נסיבות אלה שימשו כר פורה לביקורתם של התועמלנים האנטישמים כי בחברה השמרנית קינן חשש מפני המודרניזציה, אשר אפשר היה לתעלו להפניית אצבע מאשימה כלפי 'היהודי' חורש הרעה.

דרייפוס במוזאון הציוני

בסיפור "ורשה, שנת אלפיים" מתואר מבנה מאיים וכביר ממדים ששמו ציון-גשפט (Ziongeschäft), מעין מוזאון להיסטוריה של העם היהודי. שמו של המוזאון מרמז לתפיסה המקובלת של הציונות באותה עת. בראשיתו של הרעיון הציוני טיפחו פובליציסטים ממחנה הימין בפולין תקוות שהציונות תעודד את היהודים להגר מן הארץ. אולם במהרה השתנתה המגמה הזו והציונות נתפסה כגחמה יהודית מסוכנת המשמשת מסווה לכוונותיהם האמיתיות של היהודים. בהתאם לתפיסה חדשה זו, היהודים אינם מתכוונים להקים מדינה עצמאית. אחד מגיבורי הרומן, תדאוש לוביץ', טוען במפגיע כי "טפיל הניזון מטפיל אחר יקטול את הפונדקאי ולאחר, ישבוק בעצמו"¹⁷.

התצוגה במוזאון היהודי מתוארת מנקודת מבטם של בני משפחת פודהייצקי, שמייצגים תרבות גבוהה מבחינה אתית ואסתטית. חללי התצוגה השונים מתוארים בנימה מעוותת, מגוחכת ומשפילה, החושפת את היהדות במערומיה כאנטי-תרבות, שהרי סק'ז'ינקי תפס את ההיסטוריה של עם ישראל ושל מחשבת ישראל כסדרה אינסופית של תופעות מוזרות הקוראות תיגר על השכל הישר. קהל המבקרים במוזאון מזין את עיניו בציורי ענק כדוגמת "שמשון הגיבור קוטל אלפי פלישתים בלחי חמור", או "הרמב"ם הצדיק מניף פיל במחי ידו"¹⁸. כמה מביתני המוזאון מוקדשים לתמונות מתולדות חייהם של "אישים יהודים ידועים" כמו הברונים רוטשילד והירש, המדינאי משה מונטיפיורי ואילי ההון שמואל בלייכרדר (Bleichröder) וברוך הירש שטרסברג (Strousberg)¹⁹. כך מתוארים הישגיהם של יזמים, בנקאים ונדבנים גדולים בני המאה התשע-עשרה, כגיבוב עקמומי של תרמיות ומעילות. נוסף על כך, גלריית הטיפוסים היהודים מתוארת באמצעות מטפורות המדמות אותם לבעלי חיים. כל אדם בעל הופעה נאה שמופיע בסיפור הוא ללא ספק נכרי.

חלק מן התצוגות מתייחסות גם לאירועים שהטביעו את חותמם על הציונות באירופה של המאה התשע-עשרה. באחד החדרים אפשר לראות אתדמותו של אלפרד דרייפוס הפצוע המדקלמת את המאמר "אני מאשים" (J'accuse) מאת אמיל זולא. "זה דרייפוס, הקדוש המעונה שלנו במאה התשע עשרה!" קרא שלמה שטיינריטר והצביע על יהודי אומלל, קטן וממושקף הישוב בחזית בית"²⁰.

על ידי העלאת פרשת דרייפוס הנודעת לשמצה, אשר נדונה בהרחבה בגיליונות רולה, הציג סק'ז'ינקי את הסטראוטיפ של היהודי כ"נבל, מרגל, בוגד"²¹ בהתגלמותו – דוגמה ממשית לחתרנות ולכפיות הטובה של היהודים, שהתבוללותם בחברה אינה אלא הטעיה.

הרעיון של מוזאון ציון-גשפט שימש את סק'ז'ינקי כדי לתאר את היהדות באספקלריה אנטישמית ולתקוף גם את הדת היהודית או התלמודית, כפי שכינה אותה. ביקורת זו העלתה אל פני השטח עמדות אנטישמיות על המצוות וההלכות שנכללות לכאורה בדת היהודית. בדומה לכתוב בחיבורים אחרים מהסוג הזה, סק'ז'ינקי פסל את הדת היהודית משום שהתלמוד מטיף לגישה עוינת לנוצרים. הוא לא הסתפק בכך ותיבל את תפיסתו האנטי-תלמודית בתאוריית קנוניה. לדידו, הסדר החברתי מושתת על הנחות יסוד נוצריות. בהתאם, אויביה

"מולדת ללא יהודים" מאת אנטוני וריטוס

הנוסעים שואבים את המידע על ורשה ממדריך בדקר מעודכן לשנת אלפיים, ובו כתוב כי בעיר מתגוררים שני מיליון תושבים, ובהם 1.4 מיליון יהודים. יהודי ששמו אשר פינגנהוט הנוסע עמם מספר להם שהאידיש נעשתה הלשון האפנתית והמקובלת בחוגי החברה הגבוהה. כשמגיעים שני הגיבורים למולדתם מסתבר שהמציאות שונה מאוד מן המצופה. הם מבחינים שהמבנים והשדרות מגובבים ללא הרמוניה וסדר. העושר החזותי המוכר להם של ורשה הפך לתצוגה בוטה של קיטש. תושבי מרכז ורשה בשנת אלפיים הם יהודים ברובם. לעומתם, הפולנים הנוצרים מתגוררים בשולי העיר. כמו במושקופוליס, מעמדם של הפולנים נחות. היהודים אינם שולטים בכיפה בגלל מגמה דמוגרפית מובהקת, אלא עקב שקיעתם הכלכלית של הפולנים. כלכלת ההון משגשגת והבורסה, הנשלטת בידי יהודים, שוקקת חיים. האישים המרכזיים המכתיבים את העליות והירידות החדות בשוק המניות הם שני אילי הון יהודים ששמותיהם מעידים על אופיים המגונה: שוורצבנד (Schwarzwand, בגרמנית: קיר שחור) ושווינדלברג (Schwindelberg, הר התרמית). לספקולציות העסקיות שלהן הם אחראים יש השלכות קשות, למשל: "אלפי בני אדם התרוששו עד כדי עוני מרוד. רבבות הפכו לפרוטי יד נואשים המקבצים פרוטה לפרוטה כדי לממן את ההימורים בשוק המניות. דבר זה הוביל לעלייה הניכרת בהשפעתם הכלכלית של היהודים ולדעיכתם של בני הארץ"¹⁶.

להבדיל מארצות מערב אירופה, בפולין של המאה התשע-עשרה הייתה הכלכלה נחשלת יחסית, התבססה על החקלאות, ולא הדביקה את קצב השינוי והמודרניזציה במערב. נוסף על כך, עובדה ידועה היא שכמה וכמה אחוזות, אשר נקלעו להפסדים, נרכשו במכירות פומביות

Nr. 48. WARSZAWA, 2 grudnia 1911 r. Rok XXIX.

ROLA.

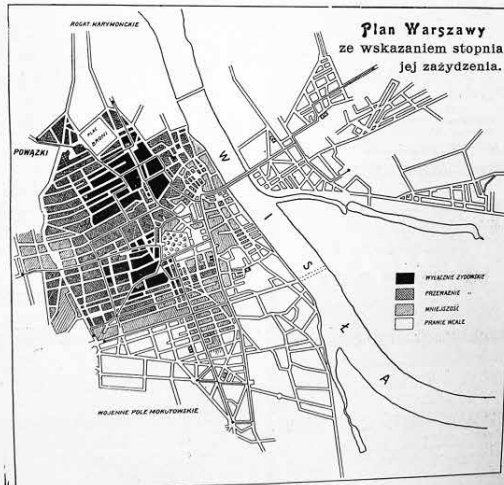
PRENUMERATA WYNOŚI:
 w Warszawie: Rocznie rb. 8. — Półrocznie rb. 5. — Kwartalnie rb. 1 kop. 50.
 w Kiedźlinie i Cesarstwie: Rocznie rb. 8. — Półrocznie rb. 4.
 w W. Ks. Poznańskim: Rocznie mar. 50. — Półroc. mar. 10.
 w Galicyi: Rocznie zlr. 10. — Półrocznie zlr. 5.
 Zmiana adresu kop. 20.
 Cena N-ra pojedynczego kop. 20.

PISMO TYGODNIOWE
 SPOŁĘCZNO-LITERACKIE
 ZAŁOŻONE W 1885 ROKU
 przez
 JANA DELEŃSKIEGO.

O dziełach nadsyłanych do redakcyi zamieszczają się recenzje. — Rekocyi przyjętym nie zwracają się. — Ogłoszenia zopracowane po 10 k. za wiersz nettoowy, lub za jego miejsce Reklamy oraz stronce przed tekstem po 20 kop.
 Nadesłane po 50 kop. Ogłoszeń firm żydowskich ROLA nie przyjmie.
 ADRES REDAKCYI: Warszawa, Hoża Nr. 32. Telefon 26 50-01.

Walka o Warszawę.

Wzrastając z dnem każdym zazydzenie Warszawy staje się widocznym już nie tylko dla specyalnie badawczych oczów. Niewątpliwym jest faktem, że nam, Polakom, wydano walkę; o stolicę kraju, walkę, w której my dotychczas wciąż tylko ustępujemy, cofamy się, wprawian lub przekupywani (niejmy odważyć to straszne słowo publicznie wypowiedzieć) — przekupywani przez żydówstwo. Posiadanie nasze zmniejsza się tak szybko, a za-

Polakom, wydano walkę; o stolicę kraju, walkę, w której my dotychczas wciąż tylko ustępujemy, cofamy się, wprawian lub przekupywani (niejmy odważyć to straszne słowo publicznie wypowiedzieć) — przekupywani przez żydówstwo. Posiadanie nasze zmniejsza się tak szybko, a za-

„המלחמה על ורשה” עם מפת “ורשה היהודית” בעיתון רולה

המתוארת ביצירות הללו, מציאות מעוותת שבה מעוררים היהודים הן את חרדתו האישית של המחבר והן את פחדם של האנטישמים. ולעומת זאת, התקווה לתחייה לאומית גלומה בכליאת היהודים בגטאות או בגירושם מן המדינה.

“איש לא הציק ליהודים האלה או פגע בהם אותו יום או לאחר מכן. אחרי חצות, הובלו כמה מאות של משפחות יהודיות בחשמליות וכרכרות מרובע נלבקי אל התחנה המרכזית. ושם, צפינו בנוסעים הרועשים הללו נכנסים לשתי רכבות שהוכנו עבורם מבעוד מועד והמתינו להם ברציפים הצדדיים.”²⁴ כך הפכה ורשה היהודית להיסטוריה, לפי חזון התעוועים של סקז'ינצקי משנת 1914.

הערות

- 1 A. Nowaczyński, “Warszawa przyszłości, ale dla kogo?”, *Prosto z mostu*, 48, 1938
- 2 “Walka o Warszawę”, *Rola*, 48, 1911

היהודים של הנצרות מימים ימימה חותרים להפכה על מנת לייסד את האימפריה שלהם כתחליף לסדר הזה. בוורשה של שנת 2000 פועלים היהודים להשגת התכלית הזאת באמצעות ממשלת סתרים, שמכונה Geheimekahal. הזרוע הרשמית הגלויה של הארגון החשאי היא ארגון “כל ישראל חברים” (Alliance Israelite Universelle, כי”ח) הפועל בחסותה של משפחת רוטשילד. ארגון כי”ח, אשר נוסד בפריס בשנת 1860 כדי לגונן על הזכויות האזרחיות והדתיות של העם היהודי, הוכיח לכאורה את הטענה האנטישמית למציאותה של סולידריות פאן-יהודית חוצת גבולות. סקז'ינצקי ציין שהיהודים מסתמכים על גישה רציונליסטית, מטריאליסטית או פוזיטיביסטית, וכי ממשלת הסתרים מנצלת את כתביהם של סופרים כגון גבריאלה זפולסקה (Zapolska), אשר התמקדה במיניות ובצביעות של מעמד הביניים הפולני, או אמיל זולה וגי דה מופסון, אשר רועו דמורליזציה בחברה, לדידם של העיתונאים הימניים. גם בפמיניזם ראו האנטישמים השקפה יהודית שאחת מתכליותיה הוא חיסול מוסד המשפחה הקתולי המושגת על הנוסחה הפטריארכלית.²² אין פלא שהמאבק בין טוב לרע לא נתפס כמתנהל רק במציאות הקיימת אלא גם בזירה מטפיזית. כך הובלט האיום על האתיקה הנוצרית, שיוצג על ידי גיבור הסיפור, ג'ון ארמסטרונג פודהייצקי מצד אחד, ומנגד מוצגת “האתיקה התלמודית” היהודית השטנית. הדיכטומיה האידאולוגית הזו ממחישה את הצורך למגר את הרוע ולהתחיל בתהליך של סילוק היהודים מורשה בהתאם לקו האנטישמי של מערכת רולה.

ורשה ללא יהודים

הפנטסמגוריה של “ורשה, שנת אלפיים”, אינה היצירה היחידה של אנטוני סקז'ינצקי העוסקת ביהודים. אם “ורשה, שנת אלפיים” היא אוטופיה מהופכת הממחישה את ההשלכות האפשריות של ההזנחה הפולנית ומשרתת את הקו האנטישמי, הרי שבסיפורו “מולדת נטולת יהודים: תמונות מן העתיד שאנו בוראים”, מתוארת התוצאה הסופית הנכספת. לפי הסיפור הזה, העקרונות שקידם עורך רולה, יאן ילנסקי, תחת הסיסמה “אל תכה את היהודי, אך אל תכנע לו”, גורמים לגל הגירה גדול של יהודים מפולין.

בסוגת הבדיון הספרותי של “מולדת ללא יהודים” אין מקום לגולים יהודים גם בגרמניה, בצרפת או בארצות הברית. תקנות אנטישמיות מאומצות בכל הארצות, דבר שמעודד את גיבוריו של סקז'ינצקי (ובמקביל גורם נחת גם לקוראיו). האוניברסליזציה של הרעיונות האנטישמיים אינה מעיבה על ייחודה של האנטישמיות הפולנית, אלא מחזקת את הרציונל שלה וקוראת תיגר על התפיסה שהאנטישמיות מבטאת נחשלות תרבותית. הפרדיגמה של “הפולני השורשי”, לפי רולה, מושגתת הן על קתוליות הן על אנטישמיות. לפיכך, המרת הדת אינה משנה את מעמדם של יהודים מומרים השואפים להיעשות פולנים. רק מומרים המציקים ליהודים נחשבים מהימנים. ואכן, בסיפור “מולדת נטולת יהודים” המומרים אינם מסתפקים בהטבלה לנצרות אלא “פועלים שכם אל שכם עם האזרחים השורשיים של החברה על מנת לעקור את היהודים מעיר הבירה ומן המדינה.”²³

אי לכך הספרות האנטישמית בשלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, אשר מתמקדת בעיר ורשה, מכילה עירוב של חששות ותקוות. מחד גיסא, החשש מפני התעצמות יהודית; מאידך גיסא, התקווה לנס של סילוק היהודים. החשש קורם עור וגידים במציאות

- 3 T. R. Weeks, "A City of Three Nations: Fin-de-Siecle Warsaw", Weeks, "A City of (להלן:) *The Polish Review*, 49, 2 (2004), p. 747 (Three Nations")
- 4 שם, עמ' 761. מריה נייטיקשה כתבה כי בין השנים 1882-1914 צמחה האוכלוסייה של ורשה ב־131 אחוז, אך שטח העיר התרחב רק ב־19.5 אחוז. לפי הנתונים הללו מנו היהודים 33.4 אחוז מן האוכלוסייה בשנת 1883, 35.4 אחוז בשנת 1897 ו־37.6 אחוז בשנת 1913. M. Nietyksza, *Ludność Warszawy na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1971, pp. 29-31 (להלן: Nietyksza, *Ludność Warszawy*). הנתונים שהציג סטיבן קוריזין שונים במקצת: 33.4 אחוז בשנת 1882, 33.7 אחוז בשנת 1897 ו־38.1 אחוז בשנת 1914. S. Corrisin, *Warsaw before the First World War: Poles and Jews in the Third City of the Russian Empire*, New York, 1989, p. 145 5 Weeks, "A city of Three nations", p. 748
- 6 Nietyksza, *Ludność Warszawy*, p. 131
- 7 *Do Europy tak, ale z naszymi umarłymi*, Warszawa 2000, p. 123. M. Stec, "Analiza pojęcia ראוי יהודים על פולין יודים ראוי: Analiza pojęcia Judeopolonii i jego rola w dyskursie antysemitkim", in P. Kuciński, G. Krzywiec (eds.), *Analizować nienawiść: Dyskurs antysemitki jako tekstowe wyzwanie. Prace dedykowane Profesorowi Michałowi Głowińskiemu*, Warszawa 2011, pp. 50-63
- 8 כעשר שנים לפני כן, בשנת 1808, כתב נימצביץ פמפלט על הסוגיה היהודית. הוא הציע להקים ועד מרכזי ליהודים האורתודוקסים ובו ינוסחו קווי היסוד לרפורמה של מעמד היהודים בפולין: J. Goldberg, *Julian Ursyn Niemcewicz wobec polskich Żydów: Krytyka, chasydyzm, zbliżenia*, in: *Julian Ursyn Niemcewicz, Pisarz, historyk*, Goldberg, *Julian (להלן:) świadek epoki*, Warszawa 2002, p. 148 (Ursyn Niemcewicz). על הוויכוח לגבי הרפורמה המתוכננת של מעמד של היהודים בתקופת הסיים הגדול ומאוחר יותר, ראו: Marcin Wodziński, *Oświecenie żydowskie w Królestwie Polskim wobec chasydyzmu: Dzieje pewnej idei*, Warszawa 2003; Idem, "Reforma i wykluczenie: Wizje reformy społeczności żydowskiej u schyłku polskiego Oświeceni", *Pamiętnik Literacki*, 4 (2010), pp. 5-6; Idem, "Cywilni chrześcijanie: Spory o reformę Żydów w Polsce, 1789-1830", in G. Borkowska and M. Rudkowska (ed.), *Kwestia żydowska w XIX wieku: Spory o tożsamość Polaków*, Warszawa 2004, pp. 9-10
- 9 מרצין וודינסקי (Wodziński) גורס שחרף יחסו השלילי הגורף לקהילה היהודית, שיבחה נימצביץ יהודים משכילים שנמנו עם מיודעיו, כגון אברהם שטרן (Stern), יעקב טוגנהולד (Tugenholt), זלקינד הורביץ (Hurwicz),
- סלומון מיימון (Majmon) או ז'אק קלמנסון (Calmanson) שלידו צריכים לשמש מודלים לחיקוי עבור הקהילה היהודית כולה. ראו Marcin Wodziński, "Cywilni chrześcijanie", p. 12
- 10 ראו לדוגמה, *Rabinismus oder Sammlung talmudischer Torheiten*, Amsterdam 1789; L. A. Chiarini, *Théorie du judaïsme*, Paryż 1830; M. Janion, *Antysemitka wykładania Talmudu*, in idem, *Do Europy tak...*, p. 107
- 11 לגבי הטעויות של נימצביץ באשר ליהדות ראו J. Goldberg, *Julian Ursyn Niemcewicz*, pp. 153-155
- 12 P., "Monolog i sen Dawida w noc sylwestrową", *Rola*, 4, 1883 (להלן: "Monolog").
- 13 M. Rosman, *Jak pisać historię żydowską*, ed. A. Jagodzińska, (Tzabir) Wrocław 2011, pp. 167, 182-183. גם החוקר ינוש צביר (M. Rosman) מפקפק באמיתותה של האגדה הזו, אך מתייחס לאירוע ההיסטורי הממשי שבקבותיו הופיעה, וממחיש את חשיבותה של האגדה לעיצוב ההכרה של יהודי פולין בעתיד. "Bohaterowie, których nie było...", *Polityka*, 4, 2009
- 14 P., "Monolog"
- 15 J. Tomkowski, *Mój pozytywizm*, כפי שציין יאן טומקובסקי, Warszawa 1993, pp. 177-194. שנת 1895. ייתכן שהרומן של סקוֹיִנצקי מרמז לסיאנסים הניסיוניים של יוליאן אוהורוביץ (Ochorowicz) עם מגדת העתידות פלורנס קוק (Cook). "Warszawa w roku 2000: Opowieść z notat Werytusa", *Rola*, 47, 1900 (להלן: "Warszawa w roku 2000").
- 17 שם, רולה, 10, 1901.
- 18 שם, רולה, 7, 1901.
- 19 זו רשימה של אישים בולטים בבורגנות היהודית האירופית של המאה התשע־עשרה. שמואל בלייכרדר היה בעליו של בנק ברלינאי שיתף פעולה עם הבנק של משפחת רוטשילד. גם מוריס הירש ומשה מונטיפיורי היו אילי הון ופילנתרופים מפורסמים. ברוך הירש שטרנסברג היה יום בתעשיית מסילות הברזל הגרמנית אשר פשט את הרגל והיו לכך השלכות מרחיקות לכת על כלכלת ארצו. מעבר לזה, הפרשה לה נקשר שמו של שטרנסברג המחישה את השחיתות בקרב המעמדות הגבוהים של החברה. *Warszawa w roku 2000, Rola*, 8, 1901
- 20 שם, 9, 1901.
- 22 Robert E. Blobaum, "The 'Woman Question' in Russian Poland, 1900-1914", *Journal of Social History*, 35, 4 (2002), pp. 808-809
- 23 Antoni Werytus, *Odżydzona ojczyzna. Obrazki z przyszłości, którą dziś tworzymy*, Warszawa 1914, p. 28
- 24 שם, עמ' 31.